

РЭЦЭНЗІІ

ПРА СУЧАСНЫЯ СІНТАКСІЧНЫЯ ТЭОРЫІ

[*А.П. Загнітко. Теорія сучаснага сінтаксісу:*
Монографія. — **Донецьк: ДонНУ, 2006. — 378 с.**]

Імя загадчыка кафедры ўкраінскай мовы Данецкага нацыянальнага ўніверсітэта доктара філалагічных навук прафесара А.А. Загнітка добра вядома навуковай грамадскасці не толькі Украіны, але і блізкага і далёкага замежжа (у тым ліку Беларусі) як выдатнага мовазнаўца, чые працы карыстаюцца заслужаным аўтарытэтам сярод даследчыкаў мовы – найперш тых, хто займаецца пытаннямі тэорыі граматычнага ладу беларускай і іншых славянскіх моў. Да такіх прац (а іх больш за 400, у тым ліку 12 манаграфій і навучальных дапаможнікаў) у першую чаргу адносяцца грунтоўныя манаграфіі “*Теорэтычна граматыка украінскай мовы: Морфалогія*” (ДонДУ, 1996) і “*Теорэтычна граматыка украінскай мовы: Сінтаксіс*” (ДонДУ, 2001), у якіх знайшлі творчае вырашэнне многія пытанні, у тым ліку і недастаткова даследаваныя або зусім пакінутыя па-за ўвагаю мовазнаўцаў. Гэта датычыць, у прыватнасці, вызначэння статусу акумуляцыйнай граматыкі і яе сувязей з ідэаграфічнай, рэлятыўнай, валентнаскай, актанта-ролевай, канструкцыйнай і іншымі граматыкамі.

Ідэі А.А. Загнітка знайшлі практычную рэалізацыю ў выдадзеных ім навучальных дапаможніках “*Украінскі сінтаксіс: Навукова-теарэтычны і навучальна-практычны комплекс*”: у 2 ч. (Київ, 1996). У гэтых дапаможніках разглядаюцца найважнейшыя тэарэтычныя праблемы сінтаксісу простага ўскладненага, складанага сказа і тэксту, акрэсліваюцца новыя з’явы і тэндэнцыі ва ўкраінскім нарматыўным сінтаксісе, падаюцца сістэмы заданняў, якія прадугледжваюць паглыбленае вывучэнне тэм, прапануюцца праблемныя пытанні, практычныя заданні, што будзе спрыяць правільнай арганізацыі самастойнай працы студэнтаў і павышэнню іх прафесійнага ўзроўню.

І вось новая чаканая сустрэча. На гэты раз – з манаграфіяй, прысвечанай тэорыі сучаснага сінтаксісу, які А.П. Загнітко даследуе каля 20 гадоў. У гэтай працы, як адзначаецца ў анатацыі, разгледжаны асноўныя сучасныя сінтаксічныя тэорыі, прааналізаваны асаблівасці генератыўнага сінтаксісу, вызначана спецыфіка функцыйнага сінтаксісу, ахарактарызаваны найбольш тыповыя адзнакі кагнітыўнага сінтаксісу, акрэслены катэгарыйны апарат лінгвістыкі тэксту, пракаментавана тэорыя актуальнага падзелу сказа і паказана яе спецыфіка ў сучасных сінтаксічных тэорыях.

Манаграфія асноўваецца на папярэдніх даследаваннях аўтарам праблем сінтаксісу; разам з тым у ёй навукова абгрунтавана разглядаецца шэраг актуальных праблем сучаснага сінтаксісу, якія недастаткова даследаваны або не маюць адназначнай трактоўкі. У прыватнасці, прапануецца сінтэз трацыцыйных метадык аналізу з функцыйна-камунікацыйнымі, функцыйна-кагнітыўнымі і функцыйна-семантычнымі падыходамі (у рэчышчы тых канцэптуальных падыходаў, якія распрацоўваліся А.А. Патабнём, А.А. Шахматавым, І.А. Бадузэнам дэ Куртэнэ, Я. Цімчанкам, С. Смаль-Стоцкім, В. Сімановічам і інш.).

Праца складаецца з 14 раздзелаў (кожны з іх уключае шэраг падраздзелаў): “Прадмет сінтаксісу”, “Тэарэтычны і прыкладны сінтаксіс: аспекты і кірункі”, “Сінтаматычны сінтаксіс”, “Парадыгма сказа”, “Маўленчая дзейнасць: маўленчыя акты, маўленчыя жанры і тэкст”, “Тэкст. Асноўныя адзінкі тэксту. Катэгорыі і заканамернасці актуальнага падзелу тэксту”, “Семантычна-сінтаксічны ярус: тыпы дэтэрмінантаў, семантычная тыпалогія”, “Актуальныя праблемы сучаснага кагнітыўнага сінтаксісу”, “Тыпы граматык. Функцыйны кірунак у сінтаксісе”, “Семантычна-сінтаксічны ярус сінтаксічных адзінак. Тыпалогія семантычных катэгорыяў і адносін. Семантычна-сінтаксічная структура сказа”, “Актуальны падзел сказа”, “Суб’ектна-аб’ектныя адносіны ў структуры сказа”, “Сучасныя сінтаксічныя тэорыі” і “Спосабы выражэння сінтаксічных адносін”.

Выкладчыкі мовазнаўчых дысцыплін ВДУ і студэнты-філолагі з цікавасцю пазнаёмяцца з тэарэтычным матэрыялам, які разглядаецца і крытычна ацэньваецца ў многіх раздзелах манаграфіі, найперш тым, што мае непасрэдныя адносіны да практыкі выкладання сінтаксісу ў вышэйшых навучальных установах.

У раздзеле аб прадмеце сінтаксісу (с. 14–26) гаворка вядзецца пра адно з найбольш складаных у сінтаксічнай навуцы пытанняў – пра сінтаксічныя адзінкі. А.А. Загнітко прытрымліваецца погляду на сістэму адзінак сінтаксісу як трохкампанентную (сінтаксічнае слова / словаформа, словазлучэнне, сказ).

У сучасным сінтаксісе сказ тлумачыцца як структурная схема, якая дапускае варыянтнасць, г. зн. разглядаецца ў парадыгматычным аспекце. Вядома, што станаўленне парадыгматычнай канцэпцыі сказа было непасрэдна стымулявана метадам трансфармацыйнага аналізу, выкарыстаным у сярэдзіне 50-х гг. ХХ ст. Н. Хомскім у межах тэорыі спараджальнай (трансфармацыйнай) граматыкі. Пад парадыгмай сказа гэты вучоны і яго паслядоўнікі разумелі структурна відазмененныя, але семантычна суадносныя сінтаксічныя канструкцыі (сказы). Пытанне пра парадыгму сказа ў мовазнаўстве не атрымала адназначнай трактоўкі. У адных працах пры вызначэнні парадыгмы сказа ўлічваюць яго прэдыкатыўныя варыянты, у другіх – крытэрыі сінанімічнасці, у трэціх – мэту выказвання, а таксама разнавіднасць сінтаксісу (канструкцыйны і камунікацыйны). У манаграфіі парадыгма сказа трактуецца як сістэма яго формаў (г. зн. на аснове ўнутрысказавага крытэрыя), а таксама міжмадзельных пераўтварэнняў і дэрывацыйных адносін (с. 39–43).

Заслугоўвае ўвагі раздзел, прысвечаны тэксту, яго асноўным адзінкам, катэгорыям і заканамернасцям актуальнага падзелу сказа (с. 56–78), у якім разглядаюцца, напрыклад, розныя трактоўкі вучонымі паняцця “дыскурс”, што ў лінгвістычнай літаратуры не мае адзінага разумення. Трэба пагадзіцца з меркаваннем А.П. Загнітка, што тэрміны “дыскурс” і “тэкст” “абазначаюць блізкія паводле значэння паняцці кагнітыўнага кірунку”, а тэрмін “дыскурс”, апроча таго, ахоплівае і “суаднесенасць тэксту з рознымі тыпамі ведаў” (с. 67) (дыскурсы палітычны, навуковы, педагагічны, крытычны, палітычны). У гэтым раздзеле разглядаецца таксама актуальны (рэма-тэматычны) падзел сказа, вылучаюцца асноўныя яго заканамернасці.

Шмат карыснай інфармацыі можа пачэрпнуць для сябе чытач у раздзеле пра актуальныя праблемы сучаснага кагнітыўнага сінтаксісу (с. 81–96). Аб’ектам разгляду тут з’яўляюцца кагнітыўная навука (гісторыя поглядаў і падыходаў, прадмет), кагнітыўны сінтаксіс, моўная карціна свету і інш.

Належная ўвага ў манаграфіі ўдзяляецца функцыйнаму кірунку ў сінтаксісе (с. 96–180), дзе разглядаюцца такія, напрыклад, пытанні, як плыні, кірункі і тэорыі лінгвістычнага функцыяналізму, акрэсліваюцца найважнейшыя функцыі мовы і даецца іх характарыстыка (вылучаецца каля 80 функцый: апеляцыйная, аргу-

ментацыйная, афектыўная, вакатыўная, другасная, граматычная, дэйктычная, дэсінгацыйная, дынамічная, дыкурсная, дыкурсна-прагматычная, эўрыстычная, экспрэсіўная, эстэтычная, знакавая, кагнітыўная, камунікацыйная, намінацыйная і інш.).

Аб'ект пільнай увагі даследчыка – сучасныя сінтаксічныя тэорыі (с. 288–345), грунтоўны аналіз якіх даў мажлівасць выявіць новыя тэндэнцыі ў сінтаксічнай навуцы другой паловы XX – пачатку XXI стагоддзя. Да сінтаксічных тэорый, разгледжаных у манаграфіі, адносяцца, у прыватнасці, тыя, якія маюць дачыненне да аналізу (падзелу, сегментацыі) і сінтэзу (спараджэння) сказа. Пры сегментацыі сказа адбываецца яго паслядоўны падзел на непасрэдныя складальныя (НС), у выніку чаго адбываецца паступовае згортванне сказа (выказвання). Падзел сказа паводле метаду НС не супадае з традыцыйным разборам па членах сказа. Рэч у тым, што паміж НС устаноўліваецца адзін тып адносін (падпарадкавальныя), а паміж членамі сказа – розныя (падпарадкавальныя, злучальныя, прэдыкатыўныя, непрэдыкатыўныя – аб'ектныя, азначальныя, акалічнасныя і г. д.). Сінтэз (спараджэнне) вядзе да разгортвання сказа, што ажыццяўляецца з дапамогай адпаведных трансфармацый.

У манаграфіі разглядаюцца найважнейшыя правілы трансфармацый (інверсія, экстрапазіцыя, рэфлексівацыя, пранаміналізацыя, наміналізацыя і інш.). Усе сказы, паводле спараджальнай граматыкі, могуць быць атрыманы з аднаго або некалькіх ядзерных сказаў з дапамогай адпаведных трансфармацый (напрыклад, пераўтварэння актыўнай канструкцыі ў пасіўную, сцвярдзальнага сказа ў пыталыны або адмоўны і г. д.). Параўн. 1. *Студэнт канспектуе лекцыю.* 2. *Ці канспектуе студэнт лекцыю?* 3. *Студэнт не канспектуе лекцыі.* 4. *Лекцыя канспектуецца студэнтам.* 5. *Студэнт будзе канспектаваць лекцыю.* 6. *Лекцыя будзе канспектавацца студэнтам.* 7. *Лекцыя, якая канспектуецца студэнтам.* 8. *Студэнт, які канспектуе лекцыю.* 9. *Канспектаванне лекцыі студэнтам* і г. д.

З цікавасцю чытач пазнаёміцца са спосабамі выражэння сінтаксічных адносін паміж словамі (с. 335–345) з дапамогай селекцыйных адзнак, марфалагічнай залежнасці і парадку слоў. У манаграфіі характарызуюцца традыцыйныя віды сінтаксічнай сувязі, пры гэтым асабліва ўвага ўдзяляецца дапасаванню (разглядаюцца розныя яго тыпы).

Манаграфічнае даследаванне грунтуецца на крытычным (творчым) аналізе багатага тэарэтычнага матэрыялу (больш за 430 навуковых крыніц, у тым ліку шматлікіх замежных). Гэта дало магчымасць аўтару ўсебакова разгледзець сучасныя сінтаксічныя тэорыі (канцэпцыі), паказаць значэнне іх для развіцця сучаснага мовазнаўства, выказаць уласныя меркаванні наконт тэарэтычнага асэнсавання развіцця сінтаксічнай думкі.

Манаграфія А.П. Загнітка сведчыць пра яго важкі ўклад ў развіццё камунікацыйна-прагматычнага і камунікацыйна-функцыйнага кірункаў сінтаксісу. Яна прынясе несумненную карысць шырокаму абсягу лінгвістаў (выкладчыкам ВНУ, аспірантам, магістрантам, студэнтам старшых курсаў) – усім, хто цікавіцца пытаннямі тэорыі сучаснага сінтаксісу.

В.І. РАГАЎЦОЎ,
доктар філалагічных навук, прафесар